

M. MADARÁSZ ANITA

Nagy-Britannia közép-kelet-európai politikája a hidegháborúban

Fejezetek a brit–magyar kulturális diplomácia történetéből

DOI: <https://doi.org/10.56944/multunk.2023.2.2>

„A hidegháború egy harc az emberek elméjéért. Ez egy harc annak eldöntéséért, hogy az emberiség tömegei a Szovjetunió vagy a nyugati demokráciák irányában keressék a reményt. Ez a küzdelem azonban nem pusztán két ideológia közötti konfliktus. A hatalom lép be ebbe, és egy harmadik tényező az, amely a hatalom és az elképzelések megfoghatatlan terméke, amelyet úgy hívnak: presztízs.”¹

(Foreign Office-dokumentum, 1951)

A brit közép-kelet-európai propagandapolitika születése

A brit világuralom és globális nagyhatalmi presztízs már a 20. század első felétől hanyatló tendenciát mutatott, megindult a birodalom tartópilléreinek összeomlása. 1945 után, ahogy Philip M. Taylor megfogalmazta, az Egyesült Királyság,² a bevehetetlennek tűnő világbirodalom egyre sebezhetőbbé vált: ez a sebezhetőség vezetett ahhoz, hogy a brit vezetés vonakodva

¹ Philip M. TAYLOR: *British Propaganda in the 20th Century. Selling Democracy*. Edinburgh University Press, Edinburgh, 1999. 227. DOI: <https://doi.org/10.1515/9781474473088>

² A tanulmányban a „brit” és „angol”, valamint az „Egyesült Királyság” és „Nagy-Britannia”, illetve „Anglia” kifejezéseket egymás szinonimájaként használjuk, s bár az Egyesült Királyságról beszélünk, a forrásokban és a hivatkozott szakirodalomban nem módosítottuk a „Nagy-Britannia” és „Anglia” kifejezéseket.

fogadta el annak szükségességét, hogy belevágjon abba, amit Nagy-Britannia „nemzeti önreklámnak”, mindenki más pedig propagandának nevezett. Három olyan kulturális intézmény, illetve szervezet működött az Egyesült Királyságban, amelyeknek meghatározó szerepük volt a brit gondolkodás és kultúra terjesztésében: a BBC, a British Council és a Cultural Relations Department (Kulturális Kapcsolatok Főosztálya, CRD) a Foreign Office berkein belül. A brit kulturális diplomácia és propaganda az 1930-as években két kezdeményezés eredményeként született meg. Az egyik kezdeményezést a British Council testesítette meg, a másikat a BBC, azzal, hogy adásaival ellensúlyozta más államok törekvéseit a brit pozíciók aláásására Közép- és Kelet-Európában, valamint a Közel-Keleten.³ Ami azonban a legfontosabb, hogy az 1945-től 1951-ig terjedő időszakban a propaganda szerepe a külpolitika kiegészítőjéből a brit hidegháborús stratégia szerves részévé nőtte ki magát. Az Egyesült Királyság és az USA egymást kiegészítő propagandapolitikát dolgozott ki, amelynek célja az volt, hogy az ország nemzeti vívmányainak népszerűsítését különböző védekező és támadó intézkedésekkel egészítse ki. Mindennek eredményeként 1948 januárjában a szigetország élen járt egy olyan politika és szervezeti gépezet kidolgozásában, amely összehangolt, globális választ adott az ellenséges kommunista propagandára. A brit vezetés egy békeidejű, titkos hírszerző propagandaügynökség létrehozását valósította meg, amely szervezet az Information Research Department (IRD) elnevezést kapta.⁴ A ténynek, hogy az Egyesült Királyság a

³ Richard J. ALDRICH: Putting Culture into the Cold War: The Cultural Relations Department (CRD) and British covert information warfare. In: Giles SCOTT-SMITH–Hans KRABBENDAM (eds.): *The Cultural Cold War in Western Europe, 1945–1960*. (Studies in Intelligence). Routledge, London–New York, 2003. 109. DOI: <https://doi.org/10.1080/02684520412331306770> A British Council, a BBC és a CRD tevékenységére e tanulmányban nem térünk ki. Erről lásd M. MADARÁSZ Anita: *Kulturális csatátér. Brit–magyar diplomáciatörténet, 1945–1970*. NEB Hivatala, Budapest, 2023 (megjelenés alatt).

⁴ Andrew DEFTY: *Britain, America and Anti-Communist Propaganda 1945–53: The Information Research Department*. Routledge, New York, 2004. 26. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203495193> Az IRD működéséről lásd továbbá: M. MADARÁSZ Anita: A brit propagandapolitika a hidegháborúban. A kezdetek. In: BÜR Gábor–PÁL István–SZÉKELY Gábor (szerk.): *Az Eiffel-torony árnyékában:*

század eleji egyetlen globális nagyhatalomból regionális európai hatalommá vált, a propaganda pozitívabb és lelkesebb megközelítését kellett volna magával hoznia, nemcsak határokon belül, ahol a hanyatlást kellett megmagyarázni vagy leplezni, hanem külföldön is, ahol a „nemzeti kivetítés” mind a brit érdekek, mind a demokrácia nevében egyre fontosabbá vált az egymással versengő ideológiák világában.⁵ Egy ehhez szükséges propagandagépezet létrehozása előtt azonban a kormánynak le kellett küzdenie a propagandaeszközök alkalmazásával kapcsolatos széleskörűen mutatkozó ellenérzéseket. A brit politikai gondolkodás alapján, jóllehet a propaganda használata a háborús időszakban elfogadható volt, sok brit politikus komoly fenntartásokat fogalmazott meg a kormányzati propaganda békeidőben történő igénybevételével kapcsolatban. A véleményformáló kormányzati szervek fenntartását sokan a totalitárius diktatúrák eszközeinek tekintették.⁶ Feltehető a kérdés, hogy miért fontos a brit presztízsről, a „nemzeti önreklámról”, a propagandáról beszélnünk. Mivel az ország ereje mind katonai, mind gazdasági téren hanyatlóban volt,⁷ az Egyesült Királyság nemzetközi be-

Majoros István 70 éves. ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, Budapest, 2019. 424–441.; James B. SMITH: *The British Research Department and Cold War Propaganda Publishing.* In: Greg BARNHISEL–Catherine TURNER (eds.): *Pressing the Fight: Print, Propaganda, and the Cold War.* University of Massachusetts Press, Amherst, Boston, 2010. 112–125.

⁵ Philip M. TAYLOR: I. m. 227.

⁶ Andrew DEFTY: *British anti-communist propaganda and cooperation with the United States, 1945–1951.* 31. (doktori disszertáció). Forrás (Letöltve: 2023. 06. 11.) <https://salford-repository.worktribe.com/preview/1498282/08806632.pdf>

⁷ A katonai és gazdasági hanyatlás mellett egyfajta kulturális és szellemi „gödörről” is beszéltek a korszakban, illetve a korszak kutatói. John Boynton Priestley – a Robert Hewison-féle jellemzés alapján az Edmund Wilson által olyannyira hiányolt Edward stílusú írók egyik még aktív képviselője, a szocializmus támogatója –, akinek a háborús rádióadásai a Konzervatív Párt démonológiája szerint nagyban elősegítették a Munkáspárt hatalomra jutását 1945-ben, általános értelemben vett kiábrándulását fejezte ki a *New Statesman* 1949. júliusi számában: „Mi olyan forradalmárok vagyunk, akik nem söpörtek el semmit. Olyan konzervatívok vagyunk, akik hangosan elítélik azokat az adókat és rendelkezéseket, amelyeket elsősorban konzervatív miniszterek találtak ki. Szocialisták vagyunk, akik el vannak foglalva azzal, hogy főnemeseket és éljenző szép hercegnőket teremtsenek. Barátságatlan, álszent emberek vagyunk, akik szenvedélyesen ragaszkodnak a ginhez, a dohányhoz, a szerencsejátékhoz és a baletthez.

folyásának megőrzése érdekében egyre inkább más területekre támaszkodott, így például a propagandapolitikára.⁸ Ennek fényében az Egyesült Királyság számára az 1940-es évek végén induló új propagandapolitika jelentette a legfőbb és legeredményesebb eszközt a szovjet kommunista rendszer gyengítésére, a nyugati gondolkodás, látásmód és politikai magatartás terjesztésére.

Az 1950-es évek brit propagandapolitikája

Sztálin 1953. március 5-én bekövetkezett halála után megszűnt a teljes elszigeteltség, s ezt az időszakot általában az enyhülés, a békés egymás mellett élés kifejezésekkel szokták illetni. A Sztálin utáni időszak keretbe helyezése azonban korántsem ennyire egyszerű: ahogyan azt Kecskés D. Gusztáv is megfogalmazta, a NATO pontosan rávilágított a lényegre: „A szovjet vezetők számára a nemzetközi politika lényege a hatalomért folytatott harc a kommunista világ és a »kapitalista« világ között. Továbbra is fáradhatatlan erőfeszítéseket tesznek, hogy biztosítsák a kommunista világ túlsúlyát, és meggyengítsék ellenfeleiket.” Illetve „célja továbbra is a NATO és a Nyugat-európai Unió feloszlátása, az európai bázisokon állomásozó észak-atlanti erők visszavonása és annak megakadályozása, hogy Nyugat-Németország hatékonyan részt vegyen a nyugati szövet-

A vasárnapot megtartók nemzete vagyunk, miközben nem is járunk templomba. Keményen dolgozunk, hogy életben maradjunk a háromszori teaszünettel, az ötnapos munkahéttel és a szerdai szabad meccsdélutánokkal. Sok időt töltünk azzal, hogy vitatkozunk az ételekről, de arra nincs időnk, hogy rendesen el is készítsük őket. Négy pennyt költünk a kultúránkra, és évente több millió fontért reklámozzuk. Mi ingyenes szemüveget és műfogakat kapunk, és kórházi ágyak hiányában meghalhatunk egy árokban. Vélhetőleg nekünk vannak a legjobb gyermekeink és a legunalmasabb felnőtteink Európában. Mi egy szocialista monarchia vagyunk, amely valóban a liberalizmus utolsó emlékműve.” Robert HEWISON: *In Anger: British Culture in the Cold War 1945–1960*. Oxford University Press, New York, 1981. 3–4.

⁸ Lowell H. SCHWARTZ: *Political Warfare against the Kremlin. US and British Propaganda Policy at the Beginning of the Cold War*. Palgrave Macmillan, New York, 2009. 19–20.

ségi rendszerben”.⁹ S tulajdonképpen a szovjetek által fémjelzett politika „a NATO értelmezésében valójában arra irányult, hogy elaltassa a Nyugat éberségét”.¹⁰ Takács Róbert más oldalról közelítette meg a kérdést: „a két nagyhatalom – a kölcsönös megsemmisítés lehetőségének árnyékában – eljutott az együttműködési kényszer felismeréséig, s a hidegháborúban szemben álló felek elindultak az enyhülés útján. Ám körvonalazható egy másik, mélyebb ok is: a hruscsovi vezetés felismerte, hogy lépéskényszerbe került, illetve megértette, hogy nem zárkozhat el a világfolyamatoktól.” Ez a fajta „olvadás” a kulturális életben is megmutatkozott.¹¹ Milyen jelentősége volt a hidegháborúban a kulturális diplomáciának? Nincs lehetőségünk arra, hogy nagy ívet adjunk e válasznak, de azt mindenképpen fontos leszögezni, hogy a vasfüggöny két oldalán álló ellentétes politikai és katonai tömböt nem lehet szigorú értelemben szétválasztani egymástól: ez részben a határokon átnyúló együttműködéseknek és a különböző kultúrközi cseréknek köszönhető, különösen a viszonylagos enyhülés időszakában; de annak is, hogy a hatalmi blokkok nem voltak közömbösek egymás kulturális képződményei és tudományos eredményei iránt. „Ezek az elérhető vagy az országba be- vagy onnan kicsempészett irodalom útján, a blokkhatárokon átnyúló média (például Szabad Európa Rádió, kelet- és nyugatnémet televízió) segítségével vagy kevésbé konspiratív, de nagyon is hatásos módon az egyes emberek segítségével terjedtek, akik a Kelet és a Nyugat közötti határokon átkelve vitték haza a tapasztalataikat, a gyakran változó kulturális és szellemi gyakorlatokat.”¹² A kultúra a hidegháború éveiben képes volt arra, hogy hidat képezzen két ellentétes berendezkedésű állam között, de azt is lehetővé tette, hogy kü-

⁹ KECSKÉS D. Gusztáv: A szovjet blokkban zajló desztalinizáció a NATO perspektívájában (1953–1956). *Múltunk*, 2006/2. 227–234. 229–230.

¹⁰ Uo. 230.

¹¹ TAKÁCS Róbert: Szovjet és magyar nyitás a kultúrában Nyugat felé 1953–1964. *Múltunk*, 2015/3. 30–68. 30.

¹² Peter ROMIJN–Giles SCOTT-SMITH–Joes SEGAL (eds.): *Divided Dreamworlds?: The Cultural Cold War in East and West. Studies of the Netherlands Institute for War Documentation*. Amsterdam University Press, Amsterdam, 2012. 2. DOI: <https://doi.org/10.1515/9789048516704>

lőnböző kulturális, propagandisztikus eszközök és intézmények segítségével feltérképezze, és ha kell, befolyásolja az ellenséges ország gondolkodását. A hidegháborús kulturális kapcsolati háló¹³ számos területen szolgálta, kiegészítette, sőt olykor felülírta a politikai manőverezéseket. Olyan lehetőségeket teremtett a Nyugat számára, amelyek jelentős mértékben hozzájárultak a szovjet blokk feltérképezéséhez és a minél eredményesebb beszivárgás megvalósításához; természetesen mindez fordítva is igaz volt, hiszen a Kelet számára is beszivárgási pontot jelentettek. Takács Róbert fogalmazta meg találóan, hogy a „hidegháborús keretben az érintkezések kulcsfogalma a fellazítás, hiszen a hazai zárt rendszeren kívüli valósággal történő minden személyes vagy kulturális érintkezés egyszerre kínálta a másik társadalmi berendezkedés gyengítésének esélyét, miközben a saját ideológiai-politikai rendszer integritását veszélyeztette”.¹⁴

Hogyan nézett ki Nagy-Britannia oldaláról ez az úgynevezett „olvadás”? Milyen intézkedéseket hoztak? 1956-ban a brit propagandapolitika általános irányvonalát a Foreign Office egy június 12-én megszületett memorandum formájában fektette le az Information Research Department számára. A memorandum szerint „a XX. kongresszuson [a Szovjetunió Kommunista Pártja, SZKP – kieg. M. M. A.] meghirdetett változások a szovjet nagy stratégiában, illetve Ófelsége kormányának az oroszokkal közelebbi kapcsolatot szorgalmazó politikája néhány változtatást tesz szükségessé az IRD tevékenységének hangsúlyjaiban”.¹⁵ A Foreign Office irányításával az IRD a propaganda-erőfeszítéseit öt területre összpontosította. Schwartz szerint az első és legfontosabb „szektor” – a memorandumnak megfelelően – a szovjet blokk és a Nyugat közötti gazdasági verseny volt, különösen az „el nem kötelezett területeken és a harmadik világban”. Ez tükrözte a Foreign Office azon álláspontját, miszerint a „szívekért

¹³ Erről bővebben lásd Hans KRABBENDAM–Giles SCOTT-SMITH: Introduction: Boundaries to Freedom. In: Hans KRABBENDAM–Giles SCOTT-SMITH (eds.): *The Cultural Cold War in Western Europe 1945–1960*. Routledge, London–New York, 2003. 1–11. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203485811>

¹⁴ TAKÁCS Róbert: Nyitottság és zártság dilemmái – kulturális érintkezések a külfölddel és a Nyugattal. *Századok*, 2014. (148) 6. 1491–1515. 1493–1494.

¹⁵ Lowell H. SCHWARTZ: I. m. 188–189.

és az elmékért” folyó hidegháborús verseny Európából a harmadik világ felé tolódik el.¹⁶ Két másik fontos területnek tekinthetők a brit gyarmatok felforgatására irányuló szovjet törekvések, valamint a szovjet „gyarmatosítás” a balti államokban és a szovjet blokk országaiban. A negyedik célterület a szabad világ kommunista pártjai és úgynevezett frontszervezetei mögött rejlő „szovjet kéz” leleplezése, az ötödik pedig – amelyre a brit külügyminisztérium az IRD tevékenységének fő hangsúlyát kívánta helyezni – a Hruscsov nyugati nyitási politikája ellenére is létező vasfüggöny volt, amely megakadályozta a szovjetek és a világ közötti szabad kapcsolatokat. A Foreign Office utasította az IRD-t, hogy mérsékelten kezelje azokat a területeket, amelyek a Szovjetunió belüli reformok miatt kevésbé voltak időszerűek és fontosak.¹⁷ A brit külpolitikai és propagandatevékenység a Szovjetunió irányában igazán az 1950-es évek közepén és végén bontakozott ki. A hruscsovi időszak alatt a brit politikusok a nemzetközi feszültség csökkentésére koncentráltak, miközben megpróbálták a nyugati szövetség egységét és erejét fenntartani szűkös lehetőségeik és csökkenő politikai súlyuk ellenére is. Volt idő, amikor Anthony Eden miniszterelnök többekkel egyetemben úgy vélte, hogy a kelet–nyugati kapcsolatok új korszaka a nemzetközi feszültség szintjének jelentős csökkenését eredményezheti. Máskor viszont, a hruscsovi időszakban szélsőséges válság alakult ki, a Kelet és a Nyugat közötti háború kirobbanásának reális veszélyével. Ezekben a periódusokban a brit politika kifejezetten ellenségesen viselkedett a Szovjetunióval: a politikusok a szovjet agresszió elleni határozott és egységes nyugati fellépés szükségességét hangsúlyozták. Mindezek alapján látható, hogy az 1950-es évek közepi és végi brit propagandapolitika a hidegháború változó természetét tükrözte vissza.¹⁸ Összességében az egymást követő brit kormányok erőfeszítései ellenére a hideghá-

¹⁶ Uo. 189.

¹⁷ Ezek főképpen a Szovjetunió belüli kényszermunka – amelyet a szovjet vezetés már mérsékelni kezdett –, valamint a szovjet blokk fegyverzetei voltak. Uo. 189.

¹⁸ Uo. 188. Az 1950-es évek második felének propagandapolitikájára e tanulmány keretei között nem térünk ki.

ború első két évtizedében az enyhülés szembe tünően elmaradt. Az Egyesült Királyság úgy próbálta fenntartani a diplomáciai kapcsolatot a kommunista világgal, hogy közben támogatta az Egyesült Államok által vezetett „elszigetelési” politikát. Mindezek alapján érthető, hogy a britek gyakran békítő szerepben tűntek fel a tárgyalások során, ez a szerep azonban az egymást követő kelet-nyugati válságok idején hozzájárult a szövetségesekkel felmerült kisebb-nagyobb vitákhoz is.¹⁹

A brit–magyar kapcsolatok koordináta-rendszere

Az Egyesült Királyság és Magyarország diplomáciai kapcsolatai²⁰ az 1950-es évek első felében mélypontra zuhantak. Ennek magyarázata részben a nemzetközi hidegháborús feszültségben, részben Magyarország belpolitikai átalakulásában keresendő. A brit állampolgárok, üzletemberek sorozatos kiutasítása, illetve vád alá helyezése (lásd Standard-per), a brit tulajdonok államosítása,²¹ a British Council budapesti irodájának kikényszerített bezárása tovább mélyítette az amúgy is fennálló szakadékot a két ország között. 1953 folyamán – annak ellenére, hogy a kapcsolatok az „enyhülés”²² mellett is változó képet mutattak – úgy tűnt, megindulhatnak azok a tárgyalások, amelyek arra voltak hivatottak, hogy pozitív irányba billentsék a fennálló állapotot.

¹⁹ Ez nem csak a brit–amerikai kapcsolatok jellemzője volt a hidegháború kezdeti éveitől kezdve – a berlini válság idején, 1958–1961 között Macmillan közvetítési kísérlete Hruscsovval megvetést és ellenségességet váltott ki Charles de Gaulle-ból és Konrad Adenauerből is. Geraint HUGHES: *Harold Wilson's Cold War. The Labour Government and East-West Politics, 1964–1970*. Studies in History. The Royal Historical Society, The Boydell Press, Woodbridge–New York, 2015. 31.

²⁰ A két ország 1953 és 1956 közötti általános diplomáciai kapcsolatáról lásd HEGEDŰS Gyula: *Magyar–angol kapcsolatok, 1944–1956*. ELTE BTK, Budapest, 2011. 218–222. (doktori disszertáció). Forrás (Letöltve: 2023. 01. 15.): <http://doktori.btk.elte.hu/hist/hegedusgyula/diss.pdf>

²¹ Erről bővebben lásd HEGEDŰS Gyula: A brit tulajdon államosítása Magyarországon, 1945–1950. *Múltunk*, 2007/4. 282–306.

²² Az 1950-es években fellépő nemzetközi enyhülésről bővebben lásd BÉKÉS Csaba: Hidegháború-enyhülés új megközelítésben. *Külggyi Szemle*, 2014 (13) 4. 3–18.

Ugyanakkor látni kell azt is, hogy ez egy hosszú folyamat kezdet volt csupán, s mindkét fél – ambivalens módon – meglehetősen távolságtartással kezelte a közeledést. S 1956-ban, habár a nagypolitika szintjén érdemi reakciót, közvetlen támogatást nem sikerült megvalósítani a nyugati hatalmak részéről,²³ léteztek olyan csatornák, amelyek naprakész információval szolgáltak a magyar forradalomról, és aktív résztvevőivé váltak az eseményeknek. A rádiók hazai és nemzetközi viszonylatban is tudósítottak a történésekről a zavaros és viharos kezdetektől egészen a végzetes és kétségbeejtő befejezésig. A Rádió Budapest, a Rádió Moszkva, a BBC, az Amerika Hangja és a Szabad Európa Rádió²⁴ nemcsak jelentettek a „felkelésről”, hanem annak integráns részesei voltak a kezdetektől fogva. Az újságírói törekvések diplomáciai és politikai funkciókkal vegyültek egy olyan egyedülálló keverékben, amelyben egy modern kapcsolat vált felismerhetővé a média és azok között a nemzetközi események között, amelyekről jelentettek. A magyarországi forradalom ha-

²³ A világpolitikai realitásról és az 1956-os forradalommal kapcsolatos illúziókról bővebben lásd BEKES Csaba: A magyar forradalom és az ENSZ az újabb levéltári kutatások tükrében. In: BEKES Csaba–KECSKÉS D. Gusztáv (szerk.): *A forradalom és a magyar kérdés az ENSZ-ben, 1956–1963*. Magyar ENSZ Társaság, Budapest, 2006. 7–26. A francia álláspontról lásd KECSKÉS D. Gusztáv: A francia politikai pártok állásfoglalásai az 1956-os magyar forradalom kapcsán. *Aetas*, 2006 (21) 1. 5–18. „A politikai, társadalmi, sőt kulturális és vallási csoportosulások nagy része gondosan ügyelt rá, hogy nyilvánosan is állást foglaljon a témáról. Emiatt a magyar ügy a látszat ellenére is inkább belső, mint nemzetközi politikai kérdés volt Franciaország számára. Annál is inkább, mivel Magyarország kívül esett Párizs megszokott ható- és érdekkörén. A hivatalos külpolitika az algériai háborút, a szuezi válságot és az európai integráció megalapozását tekintette fontos ügynek. [...] 1956. december végére a közvélemény érdeklődése érezhetően csökkent a magyar tragédia iránt. A francia politikai erők sem igyekeztek az ügyet a továbbiakban is napirenden tartani. A különlegesen heves reagálás ellenére a magyar válság franciaországi visszhangja végül nem idézett elő alapvető és tartós változást sem a közvéleményben, sem az ország politikai életében.” Uo. 17.

²⁴ Erről lásd BORBÁNDI Gyula: *Magyarok az Angol Kertben. A Szabad Európa Rádió története*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1996. 153–215.; illetve SIMÁNDI Irén: *Magyarország a Szabad Európa Rádió hullámhosszán 1951–1956*. Országos Széchényi Könyvtár–Gondolat Kiadó, Budapest, 2005. A „Gallicus” álnéven író Győri (Mikes) Imre (a SZER meghatározó alakja) összefoglalta a forradalom nemzetközi megítélését, s eszerint „Londonban úgy ítélik meg, hogy a nemzet nagysága előtt csak leborulni lehet”. Uo. 251.

marosan uralta a rádióadásokat, s egy ideig szinte az összes nyelven jelentettek a legújabb fejleményekről, és értékelték az eseményeket.²⁵ Tehát, míg a brit politikai vezetés kezét megkötötte a politikai játszmák világa, valamint az ország bipoláris világrendben betöltött szerepe, addig a BBC-nek a magyarok iránt érzett lojalitása és szimpátiája jobban kifejezésre juthatott, függetlenül attól, hogy elviekben a feladat abban merült volna ki, hogy a forradalom minden pillanatáról tájékoztassák a hazai és a nemzetközi közvéleményt.

1956 eseményeit követően a nyugati országokkal – már az ezt megelőző évek bel- és külpolitikai eseményeinek köszönhetően meglehetősen összefércelt módon – meglévő kapcsolati háló szerkezetében kisebb-nagyobb szakadások keletkeztek, a viszony határozottan megromlott. Ezen sürgősen változtatni kellett, ha Magyarország nem kívánt újra az 1949–1950-es állapotokhoz visszatérni. A fennálló helyzetben azonban jogosan tehető fel a kérdés: milyen lehetőségei voltak a magyar külpolitikának? Az első és legfontosabb „pofon” a magyar diplomácia és természetesen alapvetően a magyar politikai élet számára az volt, hogy az 1956-os forradalmat követő években a nyugati országok hivatalosan nem voltak hajlandóak elismerni az újonnan létrejött Kádár János vezette kormányt.²⁶ A politikai döntést azonban

²⁵ Erről lásd bővebben M. MADARÁSZ Anita: *Kulturális csatater.* I. m.

²⁶ A Kádár-kormányzat külpolitikai lehetőségei meglehetősen szűkösek voltak 1957 első felében: a Varsói Szerződés tagjaira, Kínára, valamint Jugoszláviára korlátozódtak. FÜLÖP Mihály–SÍPOS Péter: *Magyarország külpolitikája a XX. században.* Aula Kiadó, Budapest, 1998. 430. Latin-Amerikában hasonló reakciók fogalmazódtak meg a magyar kormánnyal kapcsolatban. Brazíliában például Carlos Pena Boto tette fel a következő kérdést: „Milyen jog alapján kényszerítik rá Braziliát arra, hogy sietve felvegye a kapcsolatot a magyar kormánnyal [...] annak ellenére, hogy az orosz csapatok jogsértő módon hatoltak be magyar területre.” Szilágyi Ágnes tanulmányában olvasható: a szovjetellenes szerzők súlyos hibának tartották a brazil kormány részéről azt, hogy az ország rövid idő elteltével gazdasági és diplomáciai kapcsolatot létesített többek között Magyarországgal. Erről lásd SZILÁGYI Ágnes Judit: *Magyarország és a független külpolitikai törekvéseket övező vita Brazíliában az 1950-es és 1960-as évek fordulóján.* In: ANDERLE Ádám (szerk.): *Metszéspontok. Tanulmányok a portugál és a brazil történelemről.* SZTE Történelemtudományi Doktori Iskola Modernkori Programja, Szeged, 2009. 176–177. Carlos Pena Boto (1892–1973) radikális antikommunista katonatiszt és politikus. SZILÁGYI Ágnes Judit: *Az*

felülírta a gyakorlatiasság és a logika. Mint Macher Anikó írja, ellentmondásos módon számos ország nem zárta be a képviseletét Budapesten, mert egyrészt követni akarták a magyarországi eseményeket, másrészt a teljes elzárkózás hosszabb távon súlyosabb következményeket vont volna maga után.²⁷ Az 1957. május 14-én napvilágot látott, *Irányelvek a Külügyminisztérium és a külképviseletek munkájához 1957. május–december hónapokra* címmel jelölt iratanyag többek között a magyar külpolitika irányelveit fogalmazta meg: „A XX. kongresszus előtt – és különösen 1953 előtt – külpolitikánkban sok merevség és szektás hiba volt. 1953-tól kezdve, ha lassan is, lépéseket tettünk a hibák felszámolására, a XX. kongresszus után pedig komolyan hozzáláttunk a hibák kiküszöböléséhez. Ennek köszönhattük, hogy a múlt év első felében kapcsolataink a baráti szocialista országokkal intenzívebbé váltak (példa: utazáskönnyítések), és jó úton haladtunk a kapitalista országokkal fennálló kapcsolataink normalizálódásához.”²⁸ Tegyük fel a kérdést, miért volt ennyire fontos a Nyugattal való kapcsolattartás? A Nyugathoz való közeledést, illetve a Nyugattól való távolságtartást egy nagyon komplex halmazként kell elképzelni. A Kádár-kormány nyugati relációjának fokozatos fejlesztési szándéka mögött mindenekelőtt a gazdasági szükségszerűség dominált, e reláció stratégiai fontosságúvá emelkedett. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy „a politikai stabilitás fenntartását és az életszínvonal²⁹ folyamatos növekedését célzó kádári koncepció

1956-os magyar és a braziliai antikommunista propaganda az 1950–60-as évek fordulóján. Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica, Tomus XXII, Fasc. 2, 2018. 132.

²⁷ ANIKÓ MACHER: Hungarian Cultural Diplomacy, 1957–1963. Echoes of Western Cultural Activity in a Communist Country. In: JESSICA C. E. GIENOW-HECHT–MARK C. DONFRIED (eds.): *Searching for a Cultural Diplomacy.* New York–Oxford, Berghahn, 2013. 82.

²⁸ SÁRINGER János–SOÓS Viktor Attila (főszerk.): *Iratok a Külügyminisztérium történetéhez, 1951–1984.* II. kötet. 1963–1972. Az iratokat válogatta, a bevezető tanulmányt írta és a lábjegyzeteket készítette M. MADARÁSZ Anita. Magyar Napló–Írott Szó Alapítvány, Budapest, 2020. Irányelvek a Külügyminisztérium és a külképviseletek munkájához, 1957. május 14. 105–106.

²⁹ A kultúra és az életszínvonal emelkedése közötti relációra mutat rá Kalmár Melinda: „az SZKP XX. és XXII. kongresszusát követően néhány országban valóban felülvizsgálták némiképp a kulturális ideológiát, és részben átértékelték a nyugati modern művészetről szóló állásfoglalásokat. A részleges

érvényre juttatását [...] csak működőképes és a folyamatos növekedést biztosító gazdaság tette lehetővé”.³⁰

1959-től, miután a kádári vezetés megszilárdította részleges – a szovjet direktívákat nem kikerülő és elutasító – külpolitikai „autonómiáját”, és sikert ért el a desztalinizációs folyamatban is, a rendszer a magyar közvélemény megnyerése érdekében egyre toleránsabbá vált a nyugati kultúra és propaganda nyílt megnyilvánulásaival szemben. Egy részletes jelentést tettek közzé 1959 februárjában, amely alapján a Politikai Bizottság egy nemzetközi kulturális kapcsolatokról szóló vitát folytatott le: a „Nyugat-barát” pártvezetők egyetértettek abban, hogy a kultúrának kiemelkedő szerepet kell betöltenie Magyarország NATO-országok irányában kialakított külpolitikájában.³¹ 1962-ben Magyarország számára az egyik legfontosabb történésnek mindenképp az tekinthető, hogy az ENSZ XVII. közgyűlésének december 20-án elfogadott 1857/XVII/sz. határozata a „magyarkérdésnek” az ENSZ-közgyűlés napirendjéről való levételét eredményezte.³² A lehetőségek kapuja ezáltal ki-

revízió beengedte a régió kulturális életébe a modernizmust, ami újabb lökést adott a merev irodalmi struktúrák átrendeződésének. A kulturális szigornak ez a mérséklődése Magyarországon különösen jól illeszkedett az általános kádári életszínvonal-politikához. A közgazdasági szemléletre hangolódó politikai környezet kezdetől támogatta a fogyasztás növekedését, és ennek keretében engedélyezték a tömegkultúra egyes termékeinek megjelenését is a könyvkiadásban, a mozikban, a rádióban és a szélesedő körben hozzáférhető televízióban.” KALMÁR Melinda: *Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és a szovjetrendszer, 1945–1990*. Osiris Kiadó, Budapest, 2014. 138.

³⁰ BÉKÉS Csaba: Bevezető. A magyar külpolitika fő vonásai, 1945–1990. In: HORVÁTH Sándor–KECSKÉS D. Gusztáv–MITROVITS Miklós (szerk.): *Magyarország külkapcsolatai (1945–1990)*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Történettudományi Intézet, Budapest, 2021. 11–52. 30.

³¹ MACHER Anikó: I. m. 85., 88. A NATO és a szovjet tömb országai közötti kulturális kapcsolatokról bővebben lásd Marianne ROSTGAARD: *NATO's working committee on cultural relations with the Eastern Bloc – experience gained that came into use in the CSCE-process?* Aalborg Universitet, Denmark, 2011. http://vbn.aau.dk/files/58794440/natos_working_committee_on_cultural_relations_with_the_eastern_bloc.pdf (Letöltve: 2019. 03. 22.); Christian NUENLIST: Into the 1960s: NATO's Role in East–West Relations, 1958–63. In: Andreas WENGER–Christian NUENLIST–Anna LOCHER (eds.): *Transforming NATO in the Cold War. Challenges Beyond Deterrence in the 1960s*. London–New York, Routledge, 2007. 67–88.

³² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL) XIX-J-1-j 1967. 12. d. 00330/3-1967. melléklete. 1967. május 25. A Magyar

nyílt, s egy sor új, a nemzetközi életben sikernek elkönnyvelhető esemény vette kezdetét a magyar külpolitikai életben. 1964-ben a NATO-országokkal való kereskedelmi kapcsolatok fejlesztése már programként jelentkezett a kádári politikában, mivel bizonyos árucikkek csak ezen országok révén juthattak el Magyarországra. A gazdasági nyitás azt a reményt is magában foglalta, hogy akár még a nyugati–magyar politikai reláció is normalizálódhat.³³ Ahogy Kalmár Melinda megfogalmazta, az ideológiai összehasonlítás egyfajta kettősséget is megjelenített: „jövőképe mintafüggő, Nyugat-követő maradt, ugyanakkor változatlanul hangoztatta a szovjetrendszer relatív előnyeit is: mindenekelőtt az olcsó kultúrát és az alanyi jogú társadalombiztosítást. A térség ideológiai etalonjai így állandó argumentációs présben voltak: egyik oldalról szorították a Nyugat-követő kényszerek, a másiktól a szociális-jóléti önkép fenntartására irányuló törekvések.”³⁴

A 1960-as évek intenzív kulturális időszaka

Tanulmányunkban a brit–magyar diplomácia kevésbé ismert eseményei és dokumentumai alapján bepillantást nyerhetünk abba, hogy az Egyesült Királyság vezetői, bizonyos időszakokban eltérő – hol pozitív, hol negatív – kimenetelű történések következtében milyen módon, milyen torzított vagy teljesen reális szemüvegen keresztül tekintettek a Kádár-rendszerre, milyen politikai magatartást tanúsítottak Magyarországgal szemben, és ezzel együtt milyen valós vagy vélt propagandaeszközkhöz nyúltak a nyugati, antikommunista célok megvalósítása érdekében.

Az 1960-as évek elejétől a brit–magyar kapcsolatok folyamatosan javuló tendenciát mutattak mind politikai, mind gazdasági, mind kulturális téren. A fejlődő kétoldalú relációra, Magyarország megítélésére kiváló példa a két ország között egyre nagyobb dinamikával kibontakozó kulturális kapcsolati háló.

Népköztársaság nemzetközi viszonyainak alakulása 1957-től napjainkig néhány adat tükrében. 1.

³³ MITROVITS Miklós: Kádár „nyugati nyitásai”. *Rubicon*, 2022/5. 69–81. 72.

³⁴ KALMÁR Melinda: I. m. 121.

Az 1956 és 1960 közötti években³⁵ az Egyesült Királyság Magyarországgal való kulturális kapcsolatai hivatalos megállapodás hiányában alkalmasszerűen alakultak. Főleg impresszáriós vonalon létrejött üzleti megegyezés alapján bonyolódtak le a fontosabb kulturális programok. Ezenfelül a British Council³⁶ időközönként különböző jellegű ösztöndíjakat ajánlott fel magyar személyeknek, amely lehetőségeket részben engedélyezték is a magyar hatóságok. A budapesti brit követség mindezekon túlmenően igyekezett aktív kulturális tevékenységet végezni Budapesten³⁷ – a reciprocitás jegyében hasonló módon járt el a londoni magyar követség is. A vizsgált időszakban a kapcsolatok elmélyítésén, a forma hivatalosabbá tételén kellett dolgozniuk a két ország illetékes képviselőinek. Ezt azonban nem úgy kell elképzelni, hogy a brit–magyar fél egyszer csak úgy döntött, szeretné elmélyíteni a kulturális kapcsolatokat: tágabb kontextusba kell helyezni az eseményeket, és ennél fogva röviden ki kell térni az 1950-es évek végén meginduló brit–szovjet kulturális tárgyalásokra és a tető alá hozott megállapodásokra. 1959. februárban–márciusban Harold Macmillan miniszterelnök Moszkvába látogatott. Miért kerülhetett erre sor? Magyarics Tamás szerint „a brit stratégiai elképzelés szerint a NATO megfelelő elrettentő erővel rendelkezik egy esetleges szovjet agresszió ellen, így a szovjet blokk országaiban a kommunista pártok ideológiai és politikai uralmát a velük folytatott párbeszéd, illetve a »puha területeken«, így a kereskedelemben és a kultúrában kialakított kap-

³⁵ Erről továbbá lásd Anita M. MADARÁSZ: *British–Hungarian Cultural Diplomacy, 1953–1956*. In: Réka KISS–Zsolt HORVÁTH (eds.): *NEB Yearbook 2016–2017*. Magyarország: Committee of National Remembrance, Budapest, 2018. 149–165.

³⁶ Erről lásd M. MADARÁSZ Anita: *A British Council helyzete Magyarországon, 1955–1956*. In: ANDREIDES Gábor–M. MADARÁSZ Anita–Soós Viktor Attila (szerk.): *Diplomácia – hírszerzés – állambiztonság*. NEB, Budapest, 2018. 375–393.; Anita M. MADARÁSZ: *The „operation” of the British Council in Hungary, 1957–1963*. *Öt Kontinens*. ELTE BTK, Budapest, 2019. 73–84.

³⁷ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban ÁBTL) 3.2.5. O-8-103/1. – British Council, „Night Club”. III. köt. Feljegyzés. Tárty: *Kulturális kapcsolataink alakulása Angliával*. Budapest, 1962. február 8. 4.

csolatok áthatják legsikeresebben alá”.³⁸ Az első, mérföldkőnek számító brit–szovjet kulturális egyezményt 1959. március 29-én Moszkvában írta alá Christopher Mayhew brit munkáspárti politikus és Georgij Konsztantyinovics Zsukov,³⁹ a VOKS elnöke. A megállapodás megszületésének pillanatában Zsukov diplomatikus iróniával megjegyezte: „Az amerikai kollégáinkkal három hónapig dolgoztunk az egyezmény létrehozásáig, a nyugatnemekkel két és fél hónapig, a franciákkal két hétig. Önökkel három nap alatt sikerült megállapodnunk.”⁴⁰ A két fél 1959. december 1-jén Londonban ismételten kulturális egyezményt írt alá.⁴¹ Meg kell azonban vizsgálni az egyezmény megszületésének a hátterét is: magyar jelentés szerint a brit tárgyalópartner megpróbált minden tőle telhetőt megtenni annak érdekében, hogy a tárgyalások meghiúsuljanak. Szilágyi úgy fogalmazott, hogy Zsukov „már-már ott is akarta hagyni a megbeszélést, és kijelentette: Anglia lesz a kulturális megállapodások területén az egyetlen fehér folt, hiszen a Szovjetunió az Egyesült Államokkal kötött egyezmény⁴² után hamarosan csaknem valamennyi számottevő nyugati országgal egyezményre fog lépni. Az erélyes fellépés hatott.”⁴³ Az eredmény pedig magáért beszélt: az egyezmény égisze alatt 1959-ben és 1960-ban megduplázódott a kulturális cserék

³⁸ MAGYARICS Tamás: A magyar–brit kapcsolatok, 1945–1990. In: HORVÁTH Sándor–KECSKÉS D. Gusztáv–MITROVITS Miklós (szerk.): I. m. 441–464. 451.

³⁹ Georgij Konsztantyinovics Zsukov (1896–1974) szovjet katona, politikus. 1919-ben belépett a kommunista pártba. 1943-tól a Szovjetunió marsallja, a Vörös Hadsereg vezérkari főnöke, honvédelmi miniszter 1955 és 1957 között. Az SZKP KB tagja 1953-tól 1957-ig.

⁴⁰ MNL OL XIX-J-1-j (Nagy-Britannia 1945–64). 42. doboz. 141. tétel. 00474. Tárgy: A szovjet–angol kulturális egyezmény szövegének felterjesztése és néhány javaslat. London, 1960. január 5. 1.

⁴¹ Uo.

⁴² Az USA és a Szovjetunió 1958. január 27-én kötötte meg egymással a kulturális egyezményt, amely a köztudatban Lacy–Zaroubin-megállapodásként terjedt el. <https://librariesandcoldwarculturalexchange.wordpress.com/text-of-lacy-zaroubin-agreement-january-27-1958> (Letöltve: 2016. 05. 31.)

⁴³ MNL OL XIX-J-1-j (Nagy-Britannia 1945–64). 42. doboz. 141. tétel. 001775. Tárgy: Beszélgetés a baráti követségek kultúrattasáival. London, 1960. január 22. 2.

száma.⁴⁴ A brit–szovjet egyezmény aláírása minden kétséget kizáróan meghatározó momentumként jelentkezett a brit–magyar kulturális diplomácia továbbfejlesztésének terén is.⁴⁵

A Magyarország és Nagy-Britannia között elmélyülő reláció egyik legjelentősebb eseménye „kétségkívül a két kormány nevében aláírt megállapodás volt (1962. március), amelyet egy kísérleti jellegű, rövid időre (1961. október – 1962. március) szóló egyezmény előzött meg. Azóta újabb megállapodás aláírására került sor 1963 márciusában”.⁴⁶ A két ország között fennálló, már-már jónak mondható relációt, a Magyarországról alkotott negatív képben érzékelhető változást egy 1963. augusztus 22-én W. S. L. Baker⁴⁷ által Nyíri Pálnak⁴⁸ írt hivatalos levél is megerősíti: „Ez alkalommal⁴⁹ voltál olyan kedves, és azt mondtad, hogy reméled, hogy amikor elhagyjuk Magyarországot, a barátaidként fogunk távozni, mire én azt válaszoltam, hogy szerintem már most is barátoknak tekinthetsz minket. Azt hiszem, hogy az angol diákok érzéseinek adok hangot, amikor azt mondom, hogy a meleg barátságok, amelyek köztünk és a magyar emberek között alakultak ki, akikkel találkoztunk, és a sok kedvesség, amelyet kaptunk tőlük, a korábbiánál is szorosabb barátságot hagytak bennünk a magyar néppel.”⁵⁰ Ez a pozitív attitűd fordítva is igaz volt. Petri Gábor,⁵¹ a Szegedi

⁴⁴ David CAUTE: *The Dancer Defects: The Struggle for Cultural Supremacy during the Cold War*. Oxford University Press, Oxford, 2003. 30.

⁴⁵ MNL OL XIX-J-1-j (Nagy-Britannia 1945–64). 42. doboz. 141. tétel. 00474. Tárgy: A szovjet–angol kulturális egyezmény szövegének felterjesztése és néhány javaslat. 1.

⁴⁶ MNL OL XIX-J-1-j (Nagy-Britannia 1945–64). 43. doboz. 141. tétel. 005289. Tárgy: Angol–magyar kulturális kapcsolatok. A brit–magyar hivatalos kulturális kapcsolatok alakulása. Vázlat. 1.

⁴⁷ W. S. L. Baker a FO Kelet-európai Osztályának munkatársa volt. Személyéről nem rendelkezünk bővebb információval.

⁴⁸ Nyíri Pál a Kulturális Kapcsolatok Intézetének főosztályvezetője volt.

⁴⁹ Brit diákok Debrecenbe látogattak egy nyári iskola keretében. TNA BW 36/18. Hungary: Anglo–Hungarian Cultural Exchange Programme 1963–1964. HUN/680/1. Letter to P. A. Nyíri from W. S. L. Baker. 22 August 1963.

⁵⁰ The National Archives of UK (továbbiakban TNA) BW 36/18. Hungary: Anglo–Hungarian Cultural Exchange Programme 1963–1964. HUN/680/1. Letter to P. A. Nyíri from W. S. L. Baker. 22 August 1963.

⁵¹ Petri Gábor (1914–1985) orvos, sebész, politikus, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja. 1951 és 1984 között vezette a Szegedi Orvostudományi

Orvostudományi Egyetem tanára az 1962. október 8–26. közötti tanulmányútról készített beszámolót, amelyben megfogalmazta: „Általában határozott érdeklődés mutatkozik Magyarország iránt. A magyar tudományt megbecsülik, sokakat ismernek munkájukból, és számon is tartják őket. [...] Az egész út folyamán nem találgoztam provokatív kérdéssel, és politikai problémákat egyáltalában nem vetettek fel, hacsak saját ügyeiket nem, ami a Közös Piacba való belépés gondjait illeti.”⁵² 1962 őszén Újházi Lászlóné, Stephanidesz Károlyné, András László és Korponai Béla⁵³ állították össze közös jelentésüket a British Council nyári nyelvtanfolyamán való részvételükről. Beszámolójuk jól példázza, milyen meglepően fogadták a szovjet blokk országainak nyitási politikáját, s milyen mély – nyilvánvalóan a politika által is gerjesztett – sztereotípiák és elképzelések uralkodtak a nyugati világban a vasfüggönyön túli életéről. „Érdeklődést tanúsítottak irántunk hallgatótársaink is, és nagy tájékozatlanságot árultak el. Hogy lehet, hogy minket kiengedtek, csodálkoztak sokan, és ámulatuk még nagyobb lett, amikor közöltük, hogy a két állam közti egyezmény alapján küldtek minket, és vannak olyanok is, akik magánúton jöttek. »Maguk itt vannak, és ez nekem elég« – mondta egy nyugatnémet diák. [...] Egy libanoni tanár megkérdezte, hogy igaz-e, hogy nálunk a gyerekeket ötéves korukban elszakítják szüleiktől, és intézetbe viszik, hogy ateistává neveljék őket. Egy kanadai francia papnak meg kellett magyarázni, hogy mit jelent az a szó, hogy fasizmus. Éjszakába nyúló beszélgetések során sikerült a holland szobatársnak sok rólunk szóló téves elképzelését eloszlatni és szimpátiát kelteni irántunk.”⁵⁴

Egyetem sebészeti anatómiai és műtéttani intézetét, 1958-tól 1980-ig a sebészeti klinikáját is.

⁵² MNL OL XIX-J-1-e Úti jelentések. 15. doboz. Kulturális Kapcsolatok Intézete (1951–1964). 2/19/123-1/1962. Dr. Petri Gábor, az I. sz. Sebészeti Klinika igazgatója, Szeged. 1962. november 4. Beszámoló a kéthetes angliai tanulmányútról. 4.

⁵³ A felsorolásban szereplő személyekről nincsenek bővebb információink.

⁵⁴ MNL OL XIX-J-1-e Úti jelentések. 15. doboz. Kulturális Kapcsolatok Intézete (1951–1964). 2/19/140-1/1962. Budapest, 1962. szeptember 28. Jelentés a Londoni Egyetem nyári tanfolyamán való részvételről. 6.

Az előbbi forrásokhoz jól illeszkedik, hogy a nyugati országok kelet-európai szakértőinek 1964 januárjában megrendezett brüsszeli konferenciáján a kelet-európai országokba való ideológiai behatolás módszereit vizsgálták.⁵⁵ Egy április 2-i feljegyzés szerint politikai vonatkozásban megváltozott a Foreign Office irányvonala a szovjet blokkhoz tartozó országok szempontjából. „A korábbi blokkpolitikával szemben a differenciált politikai vonal bevezetésére törekszenek. A szocialista országok viszonylatában a magyar politikai élet fejlődését pozitívan értékelik.”⁵⁶

Ezt alátámasztandó, egy 1964. január 15-i Sir Ivor Pink⁵⁷ nagykövet által küldött telegram a reláció formájának „hivatalosabbá tételét” taglalta, miszerint a magyar külügyminisztérium nem hivatalosan azt javasolta, hogy „a márciusban esedékes kulturális tárgyalásoknak inkább egy megállapodás aláírásával kellene végződnieük, mint a tavalyi »programcserével«. Azt állítják, hogy ez a névváltoztatás szimbolizálná az angol–magyar kapcsolatokban az utóbbi időben bekövetkezett jelentős javulást. [...] Feltételezem, hogy a magyar kormány is remél némi propaganda előnyt egy megállapodás megkötéséből”.⁵⁸ A brit fél ezt nem támogatta, mondván: „Célunk, hogy a kulturális forgalom szabadabbá és rugalmasabbá váljon, és attól tartunk, hogy egy formális megállapodás éppen ellenkező hatást érhet el.” A két oldal illetékesei azonban abban egyetértettek, hogy immáron ne évente fogalmazzanak meg és írjanak alá programso-

⁵⁵ MNL OL XIX-J-1-j (Nagy-Britannia 1945–64). 43. doboz. 141. tétel. 00566/7. Tárgy: Újabb brit törekvések kulturális kapcsolataink kiszélesítésére. Jelentés. Tájékoztatás a baráti országoknak a brit ifjúsági cserelátogatásokat intéző egyesületekkel való viszonyáról és egy újabb angol kezdeményezésről. London, 1964. április 9. 2.

⁵⁶ MNL OL XIX-J-1-j (Nagy-Britannia 1945–64). 14. doboz. 27. tétel. 005129. Tárgy: Az Országgyűlés külpolitikai vitája. Feljegyzés. Tárgy: Üti jelentés. Budapest, 1964. április 2. 4.

⁵⁷ Sir Ivor Thomas Montagu Pink (1910–1966) brit diplomata. A két ország diplomáciai kapcsolatainak nagykövetségi szintre történő emelését követően ő töltötte be először az Egyesült Királyság magyarországi nagykövetségi posztját 1963 és 1965 között.

⁵⁸ TNA BW 36/18. Hungary: Anglo–Hungarian Cultural Exchange Programme 1963–1964. Confidential. From Budapest to Foreign Office. Sir I. Pink. No. 13. January 15, 1964. 1.

rozatot és -cserét, hanem nagyobb időintervallumban, kétévente fektessék le az együttműködés szabályait.⁵⁹ A hidegháborúban alkalmazott propaganda kapcsán brit oldalról talán nem véletlenül fogalmazta meg H. J. Ash⁶⁰ sem, hogy „minden lehetőséget ki kell használnunk, hogy érdekeltté tegyük embereinket abban, hogy Kelet-Európába menjenek”.⁶¹ A fentebbi sorok, mondhatni, akár egy idilli képet is festhetnének Magyarországra és az Egyesült Királyságra (kulturális) kapcsolatáról, de ez közel sem volt így. Az 1960-as évek második felében egyre több negatív hangvételű külügyi jelentés született, egyre nagyobb feszültség bontakozott ki a két ország relációjában, s a britek propagandapolitikájára, korabeli szóhasználatával élve, az „ideológiai fellazításra” a magyar vezetés egyre határozottabban veszélyforrásként tekintett.

A brit propagandapolitika magyar vonatkozásban

„Az angol hidegháborús támadások a más országokban tapasztalt hasonló megnyilvánulásokhoz mérten is kiemelkedően durva hangúak. Az angol hatóságok és hírközlő szervek minősíthetetlen eljárását súlyosbítja az a körülmény, hogy mind az angol külügyminisztérium, mind a rádió és televízió vezetőségét szeptember folyamán több ízben figyelmeztettük a késülő támadások veszélyeire.”⁶²

Egy 1965. augusztus 31-i, Komócsin Zoltánnak⁶³ címzett magyar feljegyzés az Egyesült Királyság külpolitikájával kapcsolatban a következő megállapítást tette: „lényegében folytatása a

⁵⁹ TNA BW 36/20. Hungary: Anglo–Hungarian Cultural Exchange Programme 1964–1966. HUN/680/1. Anglo–Hungarian Cultural Talks, March 1964. Notes for Mr. Pilcher’s Opening Remarks. 1–2.

⁶⁰ Személyét egyelőre nem tudtuk beazonosítani.

⁶¹ TNA BW 36/20. Hungary: Anglo–Hungarian Cultural Exchange Programme 1964–1966. CR 1213/4. Letter to A. G. W. Turton from H. J. Ash. January 14, 1965.

⁶² MNL OL XIX-J-1-r 16. doboz. 169/PJ/1966. Szigorúan titkos. Előterjesztés az MSZMP KB Politikai Bizottságához. Tárgy: az angol külügyi államminiszter látogatásának elhalasztása. Budapest, 1966. október 25. 1.

⁶³ Komócsin Zoltán (1923–1974) magyar kommunista politikus, országgyűlési képviselő. 1965 és 1974 között az MSZMP KB külügyi titkára.

konzervatív kormány külpolitikájának, sőt az amerikai agreszív külpolitikai lépések elvtelen kiszolgálásában messzebbre is megy annál. Wilson választási ígéreteiben annak idején külpolitikai téren több pozitívan értékelhető pont szerepelt, például kelet–nyugati kapcsolatok fejlesztése, a két tábor közötti békés egymás mellett élés szükségességének hangoztatása. [...] Ezzel szemben [...] a nemzetközi élet fejleményei olyan helyzetet teremtettek, amelyben Wilson színvállásra kényszerült, s választási ígéreteit feladta.”⁶⁴

1964 őszén az Egyesült Királyságban komoly belpolitikai változás történt: tizenhárom év elteltével ismét munkáspárti kormány került hatalomra.⁶⁵ Geraint Hughes szerint visszamenőleg nézve a Wilson-kormány első hónapjaiban könnyű volt megfedkezni egyrészt arról, hogy a hidegháború még mindig zajlik,⁶⁶ bár

⁶⁴ MNL OL XIX-J-1-r 13. doboz. 189/PJ/1965. Magyar–angol külügyminiszteri találkozó. (Péter elvtárs útja Londonba). 288/PJ/1965. Szigorúan titkos. Feljegyzés Komócsin Zoltán elvtársnak. Tárgy: Nagy-Britannia jelenlegi bel- és külpolitikai helyzete. Budapest, 1965. augusztus 31. 3.

⁶⁵ A mindössze négymandátumos többség ellenére az új kormány kezdetben népszerű volt, és sikeresen közvetítette a technológiai és társadalmi fejlődés felkarolásának képét. Az 1966. márciusi választásokon a munkáspárti többség jelentősen megnőtt. A konzervatív kormány öröksége azonban súlyos gazdasági nehézségeket hagyott a Munkáspártra. Gazdasági válságok sorozata következett, amelyek gyors változásokat kényszerítettek ki a bel-, a kül- és a védelempolitikában. Az a döntés született, hogy a Szuettől keletre eső területeken szinte minden katonai kötelezettségtől elállnak, és az európai gazdasági közösségi (EGK) tagság megszerzésére összpontosítanak. James Harold Wilson (1916–1995) brit politikus, kétszer volt az Egyesült Királyság miniszterelnöke, 1964 októberétől 1970 júniusáig, majd 1974 márciusától 1976 áprilisáig. A Munkáspárt vezetője 1963 és 1976 között, 1945-től 1983-ig parlamenti képviselő. Róla és politikájáról bővebben lásd HAVAS Péter: *Attlee-től Brownig. A brit Munkáspárt kormányzási tapasztalatairól (1945–2008)*. Politikátörténeti Füzetek. Napvilág Kiadó, Budapest, 2009; PÁL István: *Harold Wilson, a pragmatista munkáspárti reformer*. ELTE BTK, Budapest, 2008. 187–220. (doktori disszertáció). <http://doktori.btk.elte.hu/hist/palistan/diss.pdf> (Letöltve: 2019. 05. 12.); PÁL István: A rész munkaidős ellenzéki képviselő. Harold Wilson politikai pályafutása 1951–1959. In: MAJOROS István–ANTAL Gábor–HÁDA Béla–HEVŐ Péter–MADARÁSZ Anita (szerk.): *Hindu istenek, sziámi tigrisek. Balogh András 70 éves*. ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, Budapest, 2014. 443–458.; JANE TOOMEY: *Harold Wilson's EEC Application: Inside the Foreign Office 1964–7*. University College Dublin Press, Dublin, 2007.

⁶⁶ Közben a Szovjetunióban leváltották Hruscsovot (1964. október 14.), és helyére Leonid Iljics Brezsnyevet nevezték ki. Kína pedig végrehajtotta első

alacsonyabb hőfokon, mint az 1960-as évek elején, másrészt arról, hogy a Szovjetunió és a szovjet blokk országai, valamint Kína még mindig komoly fejtörést okoz a brit kül- és védelmi politika számára. Wilson a brit–szovjet „együttműködéssel” kapcsolatban a saját meglátásaival lépett hivatalba, a Szovjetunióval való kapcsolatok előzetes tapasztalataira alapozva (mint miniszter és mint ellenzéki képviselő) lelkes volt a tekintetben, hogy javítsa a kereskedelmi és kulturális kapcsolatokat a szovjet blokkbeli országokkal.⁶⁷

A Wilson-kormány ugyanakkor az egész hivatali ideje alatt a kelet–nyugati kapcsolatokat három tényező mentén alakította. Az első az volt, hogy a Munkáspárt a hidegháborúhoz köthető kül- és védelmi politikai kérdésekről a saját belső konfliktusait vívta, amelyek eredetileg a tizenhárom évig tartó időszak során jelentkező, a párt jobb- és balszárnya közötti vitákból eredeztethetők. Második tényezőként azok a politikai precedensek jelentkeztek, amelyeket a korábbi kormányok hoztak létre, valamint a Foreign Office-nak, a Védelmi Minisztériumnak és a whitehallbeli más főosztályoknak a szovjet blokkon belüli belső fejlesztésekkel kapcsolatos megfontolásai és ezeknek a kelet–nyugati kapcsolatok egészére gyakorolt hatásai. A harmadik a nemzetközi politika szélesebb trendjeihez kapcsolódott, különösen a szuperhatalmak kapcsolataihoz, a kommunista világon belüli fejlesztésekhez és a belső nyugati kooperáció dinamikájához (különösen vonatkozik ez az USA és Nyugat-Európa közötti kapcsolatokra).⁶⁸

Tegyük fel a kérdést, miként is viszonyult az Egyesült Királyság Magyarországhoz. Még 1964. szeptember 9-én Pink látogatást tett Házi Vencel⁶⁹ főosztályvezetőnél. A beszélgetés

nukleáris robbantását. EGEDY Gergely: *Nagy-Britannia története, 1945–1987*. HVG Rt., Budapest, 1991. 82.; FELKAY András: Magyarország és a Szovjetunió kapcsolata a Kádár-rendszer évei alatt 1956–1988. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország és a nagyhatalmak a 20. században*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1995. 215–227. 221.

⁶⁷ Geraint HUGHES: I. m. 35–36.

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ Házi Vencel (1925–2007) a katonai hírszerzés tisztje (1949), 1950 és 1953 között diplomata a londoni magyar követségben. A Külügyminisztériumban az

során a brit nagykövet aziránt érdeklődött, hogy miképpen ítéli meg a magyarok a kulturális kapcsolatokat. Házi ekkor két érzékeny esetnek adott hangot. „Időről időre tapasztalunk még olyan magatartást angol szervek részéről, amelyek azt bizonyítják, hogy esetleg nem tartanak lépést az idővel, az eseményekkel velünk kapcsolatban.”⁷⁰ Mire utalt itt a forrás? Házi megfogalmazása szerint: „igen nagyon meglepett bennünket az angol televízió július 17-i adásában a *Frontier* című film vetítése. Ezt a filmet tudomásom szerint egy évvel ezelőtt Vass Róbert⁷¹ magyar emigráns készítette az 1956-os ellenforradalom felidézésére, és a magyar–osztrák határ menti eseményekről szóló részével velünk szembeni ellenséges propagandát jelent. E film tv-programban való szerepeltetését londoni nagykövetségünk személyesen szóvá tette Wilson⁷² úrnak a Foreign Office-ban, aki ígéretet tett arra, hogy intézkedni fog, hogy levegyék a műsorról. Választ nagykövetségünk azóta sem kapott.”⁷³ Már ez az 1964-es eset is előrevetítette azt, miszerint „londoni nagykövetségünk és a hírügynökségek jelentéseiből ismeretes az, hogy az angliai hírközlő szervek, főleg

V. Területi Osztály vezetője 1964-től 1968-ig, majd külügyminiszter-helyettes 1968 és 1970 között. A londoni nagykövetség vezetője 1970-től 1976-ig. Róla bővebben lásd BARÁTH Magdolna–GECSENYI Lajos (szerk.): *Főkonzulok, követek és nagykövetek, 1945–1990*. A bevezető tanulmányt írta: BARÁTH Magdolna. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2015. 186.; illetve BÁBA Iván–SÁRINGER János (főszerk.): *Diplomáciai lexikon. A nemzetközi kapcsolatok kézikönyve*. Éghajlat Könyvkiadó, Budapest, 2018. 483. Ungváry Krisztián a tanulmányában („*Anglia a második legnagyobb ellensége Magyarországnak*”) ismerteti a londoni követség 1951-es évhez köthető állományát. Ebben szerepel, hogy Házi Vencel mint attasé „Luteránus” néven jelentett – titkosszolgálati beosztása: kereskedelmi hírszerzés. UNGVÁRY Krisztián: „*Anglia a második legnagyobb ellensége Magyarországnak*”. A londoni magyar hírszerző rezidentúra működése sajtó jelentései tükrében 1951 és 1965 között. *Századok*, 2013 (147) 6. 1518.

⁷⁰ MNL OL XIX-J-1-j (Nagy-Britannia 1945–64). 43. doboz. 141. tétel. 003000/7. Tárgy: EIC-szel kapcsolatos problémák. Kvéker szemináriumok. 276/1964. Tárgy: Pink angol nagykövet látogatása. Budapest, 1964. szeptember 11. 2–3.

⁷¹ Személyét egyelőre nem tudtuk beazonosítani.

⁷² Személyét egyelőre nem tudtuk beazonosítani.

⁷³ MNL OL XIX-J-1-j (Nagy-Britannia 1945–64). 43. doboz. 141. tétel. 003000/7. Tárgy: EIC-szel kapcsolatos problémák. Kvéker szemináriumok. 276/1964. Tárgy: Pink angol nagykövet látogatása. Budapest, 1964. szeptember 11. 2–3.

a televízió és a rádió rendkívül gyalázkodó tónusban foglalkoznak Magyarországgal az ellenforradalom évfordulója kapcsán.⁷⁴

A két oldal közötti nézeteltérések a magas szintű látogatások körében is éreztették hatásukat. Egy 1965. május 31-i feljegyzés szerint „1965 elején az angolok nagy aktivitást fejtettek ki a szocialista országok felé”. Magyarország vonatkozásában a brit fél kérte, tegyék lehetővé Anthony Crosland⁷⁵ brit oktatás- és tudományügyi miniszter látogatását.⁷⁶ Erre sort is kerítettek az év júniusában. Ezt követően emelték a tétet: egy Péter János⁷⁷ által aláírt dokumentum egy 1965. május 8-i tévéinterjút említett, amelyben a külügyminiszter arra célzott, hogy „a jelenlegi feszült nemzetközi helyzetben megfontolandó, hogy eleget tegyünk-e az USA egyik európai szövetségese meghívásának”. Mire utalt itt? Az Egyesült Királyság külügyminisztere, Michael Stewart még korábban, 1964. december 8-án Londonba hívta Péter János külügyminisztert, amely meghívást a magyar fél december 30-án el is fogadott.⁷⁸ Az irat szerint a tévéinterjú elhangzása után brit részről „először sértődöttséget lehetett tapasztalni, majd május 23-án velünk való előzetes konzultálás nélkül megjelen-

⁷⁴ MNL OL XIX-J-1-r 16. doboz. 169/PJ/1966. Szigorúan titkos. Előterjesztés az MSZMP KB Politikai Bizottságához. Tárgy: az angol külügyi államminiszter látogatásának elhalasztása. Budapest, 1966. október 25. 1.

⁷⁵ Charles Anthony Raven Crosland (1918–1977) brit munkáspárti politikus és író. *A szocializmus jövője* (1956) című nagy hatású könyvében a marxista felfogással és a Munkáspárt hagyományos doktrínájával szemben érvelt, amely szerint a szocializmus működéséhez elengedhetetlen az állami tulajdon kiterjesztése: ehelyett a szegénység felszámolása és a közszolgáltatások javítása mellett foglalt állást. 1965 és 1967 között oktatási és tudományos miniszter volt.

⁷⁶ Anthony Crosland 1965. június 11-én látogatott Magyarországra. MNL OL XIX-J-1-r 13. doboz. 1965. 201/PJ/1965-300/PJ/1965. Magyar–angol kapcsolatok. Budapest, 1965. augusztus 22. 1.

⁷⁷ Péter János (1910–1999) a párizsi békekonferencián, 1945–1946-ban a magyar delegáció tagja. 1949. november és 1956. október között a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke. 1956 decemberétől a Kulturális Kapcsolatok Intézetének kormány megbízottja, 1957-től annak elnöke. A külügyminiszter első helyettese 1958 és 1961, külügyminiszter 1961 és 1973 között. Róla bővebben lásd *Diplomáciai lexikon*, 2018, 668–669.

⁷⁸ MNL OL XIX-J-1-r 13. doboz. 189/PJ/1965. Magyar–angol külügyminiszteri találkozó. (Péter elvtárs útja Londonba). Feljegyzés. Tárgy: A londoni külügyminiszteri látogatás. 2.

tették a londoni látogatás hírét. Bár az itteni angol nagykövet⁷⁹ ezért hivatalosan bocsánatot kért, mégis május 26-án az angol külügyminisztérium a hírt megerősítette. Május 28-án pedig Londonban átadták a csatolt programtervezetet s közölték, hogy Wilson miniszterelnök mindjárt Londonba érkezésem napján fogad.” Péter János úgy fogalmazott, hogy a britek „a látogatással a szocialista országok felé való kapcsolatuk folyamatosságát akarják demonstrálni”.⁸⁰

Végül Péter János 1965. június 30. és július 3. között a brit kormány meghívásának eleget téve látogatást tett Londonban, és tárgyalásokat folytatott Harold Wilson miniszterelnökkel, illetve Michael Stewart⁸¹ külügyminiszterrel, Walter Padley⁸² és London Chalfont⁸³ külügyi államtitkárokkal, valamint Edward Redhead⁸⁴ kereskedelmi államtitkárral.⁸⁵ A megbeszéléseken tanácsadóként jelen volt Incze Jenő⁸⁶ londoni nagykövet, illet-

⁷⁹ Lásd Sir Ivor Thomas Montagu Pink.

⁸⁰ MNL OL XIX-J-1-r 13. doboz. 189/PJ/1965. Magyar–angol külügyminiszteri találkozó. (Péter elvtárs útja Londonba). Feljegyzés. Tárgy: A londoni külügyminiszteri látogatás. 2.

⁸¹ Robert Michael Maitland Stewart (1906–1990) brit munkáspárti politikus. Harold Wilson első kabinetjében kétszer is külügyminiszter: 1965 és 1966, valamint 1968 és 1970 között.

⁸² Walter Ernest Padley (1916–1984) Ogmore brit munkáspárti parlamenti képviselője volt. A parlamentben 1964 és 1967 között külügyi államtitkár, illetve 1965-től 1966-ig a Munkáspárt elnöke is, valamint 1963 és 1971 között a tengeregentúli bizottság elnöke.

⁸³ Személyét egyelőre nem tudtuk beazonosítani.

⁸⁴ Edward Charles Redhead (1902–1967) brit politikus. Clement Attlee utódja lett Walthamstow West parlamenti képviselőjeként. 1959 és 1964 között ellenzéki frakcióvezető, majd, amikor a munkáspártiak kormányra kerültek, a Kereskedelmi Minisztérium államtitkára lett. 1965 októberében átkerült az Oktatási és Tudományos Minisztériumba, ahonnan 1967 januárjában egészségi állapota miatt nyugdíjba vonult.

⁸⁵ MNL OL XIX-J-1-r 13. doboz. 189/PJ/1965. Magyar–angol külügyminiszteri találkozó. (Péter elvtárs útja Londonba). 00707/19/1965. Szigorúan titkos. Jelentés a londoni tárgyalásokról (1965. június 30. – július 3.). Budapest, 1965. július 6. 2.

⁸⁶ Incze Jenő (1901–1969) a londoni magyar nagykövetség vezetője 1963 és 1969 között. Róla bővebben lásd BARÁTH Magdolna–GECSENYI Lajos: I. m. 189. 1957 és 1963 között külkereskedelmi miniszter, miniszteri tevékenységeiről többek között lásd GECSENYI Lajos: A szembenállástól a kiegyezésig. A magyar–oszt-rák viszony a megbékélés útján (1959–1970). *Külgügyi Szemle*, 2013. nyár. 74., 79.

ve Házi Vencel, a Külügyminisztérium főosztályvezetője is.⁸⁷ Az „őszinte és szívélyes légkörben”⁸⁸ zajlott megbeszéléseken külön foglalkoztak a vietnámi kérdéssel, mellyel kapcsolatban Péter János kiemelte: „a világ közvéleménye előtt az angol kormány az amerikai agresszió feltétel nélküli erkölcsi támogatójaként szerepel, s így közvetítésre alkalmatlan. Az USA kormányára gyakorolt hatással győzhetnék meg a közvéleményt kezdeményezésük őszinteségéről.”⁸⁹ Kitértek az ENSZ válságával kapcsolatos megoldási lehetőségekre, s e vonatkozásban a magyar külügyminiszter rámutatott arra, hogy „tartós béke a világban csak akkor lesz, ha az öt nagyhatalom együttműködik”.⁹⁰ A tárgyalások során foglalkoztak továbbá az európai biztonság kérdésével is. A magyar álláspont e tekintetben a következő volt: „A szocialista tábor országai, mindenekelőtt a Szovjetunió, eddig is nagy figyelmet fordítottak az európai béke és biztonság ügyének, számos tervet, elképzelést dolgoztak ki ezzel kapcsolatban. Hazánk ezekben az akciókban nem tudott részt venni korábbi nemzetközi helyzete következtében. Az MNK nemzetközi tekintélyének megnövekedése, az európai tőkés államokkal való kapcsolatainak aktivizálódása lehetővé és egyben szükségessé is teszi, hogy hazánk megfelelő részt vállaljon a szocialista országoknak az európai béke és biztonság érdekében végzett össz munkájából.”⁹¹ E nemzetközi kérdések vonatkozásában mindkét fél elismerte, hogy „bizonyos különbségek állnak fent közöttük. Mégis nagyra értékelendő, hogy tisztázták az egyetértés és a nézetkülönbségek területeit. Elismerték, hogy mindkét ország közös érdeke olyan alapot keresni, amelyen a nemzetközi együttműködés fejleszthe-

⁸⁷ MNL OL XIX-J-1-r 13. doboz. 189/PJ/1965. Magyar–angol külügyminiszteri találkozó. (Péter elvtárs útja Londonba). Közlemény.

⁸⁸ Uo.

⁸⁹ MNL OL XIX-J-1-r 13. doboz. 189/PJ/1965. Magyar–angol külügyminiszteri találkozó. (Péter elvtárs útja Londonba). 00707/19/1965. Szigorúan titkos. Jelentés a londoni tárgyalásokról (1965. június 30. – július 3.). Budapest, 1965. július 6. 2.

⁹⁰ Uo.

⁹¹ MNL OL XIX-J-1-j 1965. 2. doboz. Az európai biztonság és az európai együttműködés kérdései. 1965. október 1. 00351/23/SzT.-1965. Az európai biztonság és együttműködés kérdései (második vázlat). 2.

tő és kinyilvánították azt a szándékukat, hogy ennek elősegítése érdekében az érintkezést fent tartják.”⁹²

A kétoldalú kapcsolatokra vonatkozóan mindkét fél megalapította, hogy „kedvezően fejlődnek”, s e relációra tulajdonképpen egyetlen dolog vetett árnyékot: a kulturális beszivárgással, hírszerzéssel meggyanúsított British Council és a hozzá kapcsolódó Kelet-európai Bizottság (East Europe Committee) magyarországi elfogadásával kapcsolatos folyamatos magyar elutasítás.⁹³ Az alapproblémát igen jól megvilágítja egy 1966. május 10-i határozat: „A British Council állandó közvetlen kapcsolatban áll a Foreign Office-szal és hazánk irányában tevékenykedő más hivatalos szervekkel. Az utóbbi években egyre inkább megnyilvánult az a törekvése, hogy újra megnyissák budapesti irodáját. Magyarországra való behatolási törekvései elősegítése céljából különféle szervezeteket – legismertebb az East Europe Committee – hozott létre, és a kulturális kapcsolatokon keresztül fokozni igyekszik Nagy-Britannia hazánk elleni tevékenységét.”⁹⁴ Péter János nem kívánt foglalkozni a témával, s csak annyit közölt, hogy a BC „hidegháborús emlékeket idéz fel”.⁹⁵ Ennek ellenére R. Bruce⁹⁶ 1965. szeptember 29-én az elmúlt idősokra vo-

⁹² MNL OL XIX-J-1-r 13. doboz. 189/PJ/1965. Magyar–angol külügyminiszteri találkozó. (Péter elvtárs útja Londonba). Közlemény.

⁹³ MNL OL XIX-J-1-r 13. doboz. 189/PJ/1965. Magyar–angol külügyminiszteri találkozó. (Péter elvtárs útja Londonba). 00707/19/1965. Szigorúan titkos. Jelentés a londoni tárgyalásokról (1965. június 30. – július 3.). Budapest, 1965. július 6. 4.

⁹⁴ ÁBTL 3.2.5. O-8-103/1. British Council – „Night Club” I. kötet. Tárgy: objektumdosszié megnyitása. Belügyminisztérium III/I-1-B Alosztály, Határozat, 1966. május 10. Budapest. 29.

⁹⁵ MNL OL XIX-J-1-r 13. doboz. 189/PJ/1965. Magyar–angol külügyminiszteri találkozó. (Péter elvtárs útja Londonba). 00707/19/1965. Szigorúan titkos. Jelentés a londoni tárgyalásokról (1965. június 30. – július 3.). Budapest, 1965. július 6. 4.

⁹⁶ 1963-ban egy British Council-tisztviselőt (R. Bruce) kulturális attasévá nevezték ki Budapestre, ő volt az első kulturális attasé. TNA BW 36/27. General policy: including Ford Foundation scholarships; visits of ministers; contacts with Hungarian institutions and individuals; status of British Council in Hungary. CL/HUN/680/1. Notes on Council Work in Hungary. 1969. április 30. 1. Személyéről nincs több információnk.

1965-ben R. Auty váltotta R. Bruce-t a kulturális attaséi poszton. TNA BW 36/27. General policy: including Ford Foundation scholarships; visits of

natkozóan kijelentette: „A barátságos politikai légkör folytatódik. Vietnám ellenére a kapcsolataink Magyarországgal tovább fejlődtek, különösen Anthony Crosland⁹⁷ úr oktatási és tudományos államtitkár ez év júniusi budapesti és Péter János úr magyar külügyminiszter júliusi londoni látogatása óta.⁹⁸ A látogatást követően azonban egy negatív előjelű eseményre is sor került: Rybka Géza III. o. titkárt kiutasították az Egyesült Királyságból, „melyet megtorlásként követett P. J. Fowler III. titkár kiutasítása Magyarországról. Mindezek következményei előre nem láthatóak, hatásuk kapcsolataink alakulására még nem mérhetőek fel, mivel ezek elsősorban a további angol magatartás függvényei.”⁹⁹ 1966 őszén egy magyar jegyzéktervezetben az alábbiakat fogalmazták meg: a „Magyar Népköztársaság kormánya sajnálattal állapítja meg, hogy Nagy-Britannia hírközlő és propagandaszerve a legutóbbi hetek folyamán visszatértek a régi hidegháborús módszerekhez és a mai viszonyok között szinte példátlanul minősülő ellenséges propaganda-hadjáratot folytatnak a Magyar Népköztársaság ellen. Ezek az idejét múlt propagandaakciók nemcsak a két ország kapcsolataira hathatnak kedvezőtlenül, hanem mérgezik az általános nemzetközi légkört is. [...] Ezeknek a káros jelenségeknek a minősítését súlyosbítja az a körülmény, hogy a Magyar Népköztársaság külügyminisztériuma és londoni nagykövetsége az elmúlt hetek folyamán több ízben felhívta az illetékes brit hatóságok figyelmét a készülő támadások előjeleire és a két ország kapcsolatai, valamint az általános politikai légkör érdekében kedvező eljárásukat kérte.”¹⁰⁰

ministers; contacts with Hungarian institutions and individuals; status of British Council in Hungary. CL/HUN/680/1. Notes on Council Work in Hungary. 1969. április 30. 1.

⁹⁷ Charles Anthony Raven Crosland (1918–1977) brit munkáspárti politikus, író. 1965 és 1967 között oktatási és tudományos ügyekért felelős miniszter, majd 1967-től 1969-ig a Kereskedelmi Tanács (Board of Trade) elnöke.

⁹⁸ TNA BW 36/30. Cultural Attaché's annual reports. Confidential. Report of the Cultural Attaché. British Embassy, Budapest, for the period December, 1963, to October 1965. 1965. szeptember 29. 1.

⁹⁹ MNL OL XIX-J-1-r 13. doboz. 1965. 201/PJ/1965-300/PJ/1965. Magyar-angol kapcsolatok. Budapest, 1965. augusztus 22. 1.

¹⁰⁰ MNL OL XIX-J-1-r 16. doboz. 169/PJ/1966. Szigorúan titkos. Jegyzéktervezet. 1966. október 28. 1.

1966-ban javaslat született arra vonatkozóan, hogy az év október 30. és november 2. között George Thomson¹⁰¹ brit külügyi államminiszter látogatást tegyen Magyarországra. A két ország között egyre nagyobb méreteket öltő feszültség légkörében megfogalmazódott, hogy ezt „megfelelő figyelmeztetés és diplomatikus eljárás útján” el kellene halasztani: „Az eljárás módja a következő lenne: Szilágyi elvtárs közölné 27-én a budapesti angol nagykövettel, hogy mivel a minősíthetetlen hidegháborús kampány következtében az államminiszterrel a mostani légkörben nem lehetne konstruktív eszmecsere folytatni a kapcsolatok fejlesztéséről, ezért javasoljuk, hogy a látogatás későbbi, alkalmasabb időre halasztódjék el. [...] A közlés bizonyára rendkívül súlyosan fogja érinteni az illetékes angol vezetőket. A rendezvényekre a meghívókat a budapesti nagykövetség már kiküldte. Valószínű, hogy hosszabb ideig sértődött magatartást fognak tanúsítani, esetleg gazdasági retorziót is alkalmaznak. Ennek ellenére javasolom, az intézkedés megtételét, mert ennek elmaradása esetén november 4-ig tovább fokozódhatnak az angliai támadások és emellett esetleg olyan országokban is fellángolhatnak az ilyen jellegű ellenséges propaganda-megnyilatkozások, amelyekben eddig mérsékeltebb volt az ilyen jellegű tevékenység.”¹⁰² A látogatásra végül is sor került, nem is kellett elhalasztani annak időpontját.

Itt újra megfigyelhető a kettősség: összeütközésbe kerül az ország érdeke, a saját vélemény kimondása és az egyre erősödő és jelen esetben erősebbnek is bizonyuló nyugati kényszer, az együttműködés irányába mutató kényszerlépések halmaza. Tágabb perspektívában, esetünkben a meghívásokra vonatkozó példák tulajdonképpen azért is voltak jelentősek, mert a hidegháború kontextusában, annak működési keretein belül képet

¹⁰¹ George Morgan Thomson (1921–2008) brit munkáspárti politikus és újságíró. A Wilson-kormányban 1964 októberétől 1966 áprilisáig, 1967-ben államminiszter, 1966-tól 1967-ig, majd 1969-től 1970-ig a Lancaster Hercegség kancellárja, 1967-től 1968-ig a Nemzetközösség ügyeiért felelős miniszter, 1968-tól 1969-ig pedig tárca nélküli miniszter volt.

¹⁰² MNL OL XIX-J-1-r 16. doboz. 169/PJ/1966. Szigorúan titkos. Előterjesztés az MSZMP KB Politikai Bizottságához. Tárgy: az angol külügyi államminiszter látogatásának elhalasztása. Budapest, 1966. október 25. 1.

kaptunk arról, hogy a különböző vélt vagy valós „propagandaszerű” megnyilvánulások milyen válaszreakciókat, ellenlépéseket generálnak, és milyen károk tudnak okozni a kétoldalú diplomáciai kapcsolatokban. 1968-ban Házi Vencel fogalmazta meg, hogy „a kapcsolatépítésnek vannak valóban alappillérei [...], alapkérdés a Magyar Népköztársaság súlya, tekintélye, annak politikája, bármely országról beszélünk is kapcsolatépítés tekintetében. [...]”¹⁰³ És hogy ez mennyire igaznak bizonyult, azt a következő évek nemzetközi eseményei is alátámasztották.

Zárszó

Tanulmányunkban többször érintettük a kádári nyugati nyitás eseményeit. Amennyiben a nyugati diplomácia, a vezető nyugati politikusok értékítélete alapján elemezzük a kádári (kül)politikát, akkor egy igen egyoldalú, torz és bizonyos mértékben hamis képet kapunk róla. Olybá tűnhet, hogy Kádár egyfajta dicsfényben úszva, Kelet és Nyugat várva várt egymásra találásának példamutató vezetőjeként, iránymutatójaként tevékenykedett, és Magyarország e tekintetben mintaország volt. A Nyugat által Kádárra ruházott szerep, valamint a nyugati országok által látni és tudni vélt magyar külpolitikának a szovjet tömbből már-már kikacsintó tevékenysége meglehetősen torzította mind Kádár János, mind Magyarország valós helyzetét. Simon István fogalmazta meg találóan, hogy „Kádár soha nem tévesztette el szem elől, hogy az esetlegesen érvényesíthető részérdekek nem kerülhetnek szembe Moszkva, illetve a keleti tömb érdekeivel. Meggyőződéses kommunista volt, aki természetesen őszintén hitt a »szocializmus küldetésében« és igazságosságában. De hitt – a »cél szentesíti az eszközt« elv jegyében is – a nyílt viták ütköztetésében, és az ebből következő kompromisszumokban”.¹⁰⁴

¹⁰³ MNL OL XIX-J-1-j 1971. 2. doboz. 001460/46/1971. A kapcsolatépítés vitájáról.

¹⁰⁴ SIMON István: Politikuslevelek Kádár Jánosnak. *Archívnet*, 2012 (12) 3. Forrás: https://archivnet.hu/diplomacia/politikuslevelek_kadar_janosnak.html (Letöltés: 2022. 08. 25.)

Hogy a magyar vezetőknek a valóságban milyen motivációi voltak a tekintetben, hogy miért szükségszerű a Nyugattal való – bárminemű, s legfőképp gazdasági – kapcsolat, az már más kérdés. Tulajdonképpen e motivációk voltak azok, amelyekkel Kádár minden egyes külpolitikai lépése magyarázható. S emiatt fontos leszögezni: a Kádár-korszak nyugati nyitása nem azzal a céllal valósult meg, hogy Magyarország nagypolitikai tényező legyen, és nem is egy elképzelt „hídszerep” kialakítása érdekében. A magyar politikai vezetés szeme előtt a magyar társadalom életszínvonalának emelése lebegett. Kádár és a magyar politikai vezetés tagjai egy pillanatra sem akartak különutas politikát folytatni a szovjet blokkon belül, s leginkább nem akartak konfrontációt vállalni a Szovjetunióval. A gazdaságpolitikát, amelyet Kádár kiépített az országban, mindenáron érvényesíteni akarta. Ebben a nyugati nyitás eszköz – hiszen a Nyugat leginkább a hiteleket jelentette az ország számára –, az enyhülés és a két rendszer békés egymás mellett élése pedig stratégia volt. A külpolitika tehát gazdasági célokat, a gazdaságpolitika pedig politikai célokat szolgált: a kádári vezetés belföldi és részben külföldi legitimációját.

Bár jelen írásban a brit–magyar diplomácia hidegháborús történetének egy kisebb aspektusát vizsgáltuk, fontos leszögezni, hogy brit vonatkozásban Magyarország szerepét nem szabad és nem is lehet túlértékelni, a két ország közötti érintkezést a reális helyzetértékelés fényében és ismeretében kell vizsgálni.¹⁰⁵ Feltehető a kérdés, miért foglalkoztunk az IRD történetével, hiszen közvetlenül nem kapcsoltuk össze magyar eseményekkel. Az Egyesült Királyság számára az IRD olyan szervezet volt, amely nélkül nem érthető meg a brit hidegháborús (kulturális) propaganda, valamint úgy általában a brit kelet-közép-európai, illetve kelet-európai politika és gondolkodásmód. Az IRD és a vele együttműködő brit szervezetek (lásd British Council, CRD, EEC stb.) együtt vizsgálandók, hiszen egymás nélkül, egymás

¹⁰⁵ Erről lásd MAGYARICS Tamás: Nagy-Britannia Közép-Európa-politikája 1918-tól napjainkig. *Grotius*.
Forrás: <http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=RHIXRV> (Letöltve: 2023. 05. 24.)

támogatása, információval való ellátása és szoros munkakapcsolata nélkül – esetünkben – nem tanulmányozható érdemben az 1945 utáni brit–magyar kulturális diplomácia. A munkánkban bemutatott brit, illetve magyar források mind-mind azt bizonyítják, hogy a szemben álló két ország a kulturális reláció elmélyítésével, a javíthatóságába vetett hittel és gyakorlatiasabban tételével nem kevesebbre vállalkozott, mint hogy megerősítse érdekeit, befolyásolja a tömegtájékoztatás által alkotott képet, és a hírszerzés számára lehetőséget teremtsen az információáramlás, a politikai, katonai és ideológiai feltérképezés biztosítására. Megállapíthatjuk, hogy a negatív történések ellenére az 1960-as években a brit–magyar tárgyalóasztal körüli hangulat összességében reménykeltő és bizakodó volt: mindkét fél érdekelt volt abban, hogy az 1950-es évek második felében nagy nehezen újraindult kapcsolatokban ne legyen ismét törés. A kiválasztott példák egy furcsa, ám a hidegháború kontextusában egyáltalán nem meglepő képzeletbeli előre-hátra lépegető koreográfiát, mondhatni táncot vetítenek elénk a brit–magyar kapcsolatok relációjában. Mint láthattuk, a politikai atmoszféra folyamatos változása hatással volt a kulturális viszonyrendszerre is, s mint az ellentétes oldalon álló szereplőknek, taktikázni kellett: hol visszalépni, hol előre, hol pedig kitérni az esetleges kellemetlenségek és „támadások” elől.